

Jean Maisonneuve

ΟΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ
ΠΡΑΞΕΙΣ

Μετάφραση
Νικόλας Χρηστάκης

Δ Α Ι Δ Α Λ Ο Σ
Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

Πρέπει επίσης να διευθετηθούν οι σχέσεις με το ιερό χάρι σε τελετουργίες “εισόδου” και “εξόδου”· οι πρώτες είναι τάξεως καθαρτήριας και στοχεύουν στην προσέγγιση της θεότητας· οι δεύτερες τάξεως εξιλαστήριας, διότι η θανάτωση του θύματος, όσο απαραίτητη κι αν είναι, αποτελεί μολαταύτα ένα είδος ιεροσυλίας.

Όπως κι αν έχει, ο βίαιος και αμφίσημος χαρακτήρας της αρχαίας και της αρχαϊκής θυσίας θέτει, εκτός από το πρόβλημα της λειτουργίας της, αυτό της προέλευσής της και αυτό της μετουσίωσής της που επισυμβαίνει στη συνέχεια στις περισσότερες θρησκείες... Μερικοί συγγραφείς, όπως μεταξύ άλλων ο S. Freud και ο A. Girard, προσπάθησαν να απαντήσουν σ’ αυτά τα ερωτήματα (βλ. κεφ. IV).

4. Οι προηγούμενες αναλύσεις ασχολούνται κυρίως με την προσφορά ως όψη της θυσίας, προσφορά δια της οποίας ο άνθρωπος αξιώνει να ενωθεί με το θεό και να τον καταστήσει με τη σειρά του οιονεί υποτελή· διότι το δώρο δεσμεύει αυτόν ο οποίος το δέχεται, έστω κι αν είναι αδράτος, σε μία σχέση αμοιβαιότητας.

Όμως πολλές θυσιαστικές τελετές περιλαμβάνουν μια μεταληπτική φάση που επιτρέπει στον άνθρωπο να εξασφαλίσει το δεσμό του με τη θεότητα ενσωματώνοντας την ουσία του θύματος ή των αναθημάτων που της αφιέρωσε. Είναι ακόμα μια περίπτωση που οι μεταβάσεις πρέπει να διευθετηθούν υιοθετώντας ειδικές συμπεριφορές (νηστείες, προσευχές, διακοσμήσεις) οι οποίες προηγούνται της συλλογικής κατανάλωσης. Με τον τρόπο αυτό η τελευταία ενδυναμώνει την αλληλεγγύη των συνδαιτυμόνων γύρω από το λατρευόμενο θεό.

Όπως εύστοχα παρατήρησε ο J. Cazeneuve (βιβλ.): «από όλες τις θρησκευτικές τελετουργίες, η θυσία είχε τις περισσότερες προοπτικές εξέλιξης έτσι ώστε να πραγματώσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την κύρια λειτουργία της θρησκευτικής μετουσίωσης... Από τη θρησκευτική θυσία, όπου το θυσιαζόμενο ζώο τρώγεται από τα μέλη του κλαν του, ως το πλέον εξυ-

ψωμένο τελετουργικό του θεού ο οποίος θυσιάζεται για να αναγεννηθεί, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των αγροτικών τελετουργιών»· ως την ίδια τη θυσία του Θεανθρώπου Ιησού Χριστού.

Αυτή είναι και η σημασία του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου, όταν ο Ιησούς λέει στους Αποστόλους: «λάβετε φάγετε· τοῦτο ἔστι τὸ σῶμά μου· πίετε ἔξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ ἔστι τὸ αἷμά μου τῷ τῆς καινῆς διαθήκης τῷ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἔφεσιν ἁμαρτιῶν.» Σ’ αυτή τη φάση κορυφώνεται η θυσία που διαιωνίζει η χριστιανική Θεία Λειτουργία με τον καθαγιασμό των ειδών, που δια της μετουσίωσης καθίστανται σώμα και αίμα του Ιησού, προσφερόμενα για να κοινωνήσουν οι πιστοί.

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι στον εγκόσμιο τομέα ο όρος –και η πράξη– της θυσίας έχουν διατηρήσει ως σήμερα την έννοια της αυταπάρνησης και της προσπάθειας. Είτε πρόκειται για την προαγωγή ενός σχεδίου είτε για την υποστήριξη αξιών, η σημασιολογία του παραμένει εύγλωττη: «υποβάλλουμε τον εαυτό μας σε θυσίες» για τα παιδιά μας ή για τις ιδέες μας, ενώ ένας πολεμιστής ή ένας στρατευμένος άνθρωπος μπορεί να φθάσει ως τη «θυσία της ζωής του», κι όλα αυτά ακόμα και αν ο κωδικοποιημένος χαρακτήρας του τελετουργικού έχει αμβλυνθεί, ή ακόμα και εξαφανιστεί. Όσο για την τροφική μέθεξη, διατηρεί το συμβολικό της νόημα στις γιορτές και τις εκδηλώσεις συμποσιασμού.

IV. Διαβατήριες και μνητικές τελετουργίες

1. Στις αρχαϊκές και παραδοσιακές κοινωνίες υπήρχε ένα σύνολο τελετών, δοκιμασιών και εορτών που ο λαογράφος A. Van Gennep (βιβλ.), υπογραμμίζοντας το εύρος και τη σπουδαιότητά τους, προσδιόρισε με το κλασικό πλέον όνομα «διαβατήριες τελετουργίες»:

«Για τις ομάδες όπως και για τα άτομα η ζωή συνίσταται σε μια αδιάκοπη διάσπαση και αναδόμηση, αλλαγή κατάστασης και μορφής, θάνατο και αναγέννηση. Ο άνθρωπος δρα και κα-

τόπιν σταματά, περιμένει και αναπαύεται για να ξαναρχίσει στη συνέχεια εκ νέου τη δράση, αλλά με άλλο τρόπο. Και πάντα πρέπει να περνάει καινούρια κατώφλια: κατώφλια του καλοκαιριού ή του χειμώνα, της εποχής ή της χρονιάς, του μήνα ή της νύχτας, κατώφλι της γέννησης, της εφηβείας ή της ώριμης ζωής, του γήρατος, του θανάτου και κατώφλι της άλλης ζωής γι' αυτούς που την πιστεύουν».

Ο Van Gennep αφοσιώθηκε στην αναδίφηση των διαφόρων τελετουργικών αυτού του είδους μέσα από εντόπια τεκμήρια, προφορικές παραδόσεις (αφηγήσεις και θρύλους), καθώς και την παρατήρηση επιβιώσεων που στην αρχή του αιώνα ήταν ακόμα πολλές. Τέτοια τελετουργικά συνδυάζουν συχνά στοιχεία ιερά και κοσμικά, μοτίβα ειδωλολατρικά και χριστιανικά.

Οι διαβατήριες τελετουργίες αφορούσαν είτε μια αλλαγή ηλικίας και κοινωνικής θέσης των ατόμων στη διάρκεια της ζωής τους (γέννηση, ήβη, γάμος), είτε αλλαγές περιόδου (νέο έτος, εποχή, νέα σελήνη) ή τόπου (πέραςμα ενός ποταμού ή μιας άλλης τοποθεσίας), είτε ακόμα τη διάβαση ενός κατωφλίου (ενός σπιτιού ή ενός ναού). Περιλαμβάνουν συνήθως τρία στάδια: χωρισμός, αναμονή (ή περιθώριο), ενσωμάτωση. Αλλαγή και γίγνεσθαι αποτελούν πηγή λιγότερο ή περισσότερο έντονου άγχους, που το πρόσωπο και η κοινωνία πρέπει οπωσδήποτε να εξορκίσουν.

Τα τελετουργικά στοχεύουν στην εξάλειψη και την αντιστάθμιση των ακάθαρτων όψεων του γίγνεσθαι (προσφεύγοντας στο νερό, τη φωτιά, το αίμα ή τα σύμβολά τους) και συγχρόνως στη μείωση της αστάθειας που συνδέεται με την αλλαγή κατάστασης. Περιλαμβάνουν συχνά μιμητικά και συμβολικά στοιχεία, που εικονογραφούν αυτό το οποίο συμβαίνει (π.χ. την απαγωγή της νύφης, την επίθεση των χειρών και την ανταλλαγή δαχτυλιδιών στο επίπεδο των συζύγων). Η ασθένεια συχνά επίσης αντιμετωπίζεται σαν περιόδος περιθωρίου και συνοδεύεται από ειδικές τελετουργίες που στοχεύουν στη θεραπεία, στην επάνοδο στη φυσιολογική κατάσταση.

Η αναγωγή αυτών των πρακτικών στη μόνη διαπίστευση μιας αλλαγής τόπου ή θέσης θα ήταν μολταταύτα λανθασμένη. Οι περισσότερες έχουν μυητικό ρόλο, εξασφαλίζουν δηλαδή τη μετάδοση μιας εμπειρίας και μιας νέας γνώσης, μιας κάποιως πρόσβασης στο μυστήριο και το ιερό.

Στη σύγχρονη κοινωνία τα περισσότερα από αυτά τα τελετουργικά απλουστεύτηκαν και ως κάποιιο βαθμό εκκοσμικεύτηκαν. Ορισμένα περιέπεσαν σε αχρηστία σε συνάρτηση με την εξέλιξη των ηθών, των ιδεών και των τεχνικών – όχι χωρίς να αφήσουν πίσω τους σημαντικά κενά. Σ' αυτή την περίπτωση μπορούμε να βάλουμε τα ανδρικά ή γυναικεία τελετουργικά μύησης, ή ακόμα αυτά που όριζαν τις διαφυλικές επαφές. Άλλα, που σηματοδοτούν την ανθρώπινη ζωή από τη γέννηση ως το θάνατο, παρέμειναν ενεργά⁹.

2. Γέννηση. – Στις αρχαϊκές κοινωνίες, αυτά τα τελετουργικά συμβάδιζαν με ένα ολόκληρο σύνολο δοξασιών σχετικά με την προέλευση των παιδιών, που συχνά θεωρούνταν η μετενάρκωση ενός προγόνου διότι ζωή και θάνατος σχετιζόνταν στενά δια μέσου της πατρογενετικής ή της μητρογενετικής καταγωγής.

Τα τελετουργικά περιελάμβαναν συμβολικές συμπεριφορές *εξαγνισμού* πριν και μετά τον τοκετό, *διευκόλυνσης* σε περίπτωση που αυτός ήταν δύσκολος, *εξευμενισμού* αναφορικά με το πεπρωμένο του νεογέννητου και τη μνήμη αυτού που μετενάρκωνε. Η απόδοση ονόματος προσέδιδε στο νεογέννητο την ταυτότητα και τη γενεαλογική του γραμμή.

Στο χριστιανισμό και το μουσουλμανισμό τελετουργίες και δοξασίες διατηρήθηκαν με κάποιες αλλαγές. Για το χριστιανισμό, η τελετή της βάπτισης προσδίδει στο παιδί το σημείο της καθαρίας σχέσης του με τον Θεό και της υπαγωγής του στην κοινότητα της Εκκλησίας. Αυτό πραγ-

9. Για τη διαχρονικότητα των τελετουργιών γέννησης, γάμου και κηδείας στην περιοχή των καρπαθίων, βλ. J. Cuisenier, *Le feu vivant* (P.U.F., 1994).

ματοποιείται με τη βοήθεια και υπό τον έλεγχο του αγίου του οποίου φέρει το όνομα και του νονού και της νονάς του. Στην παραδοσιακή κοινωνία ένα ειδωλολατρικό φρόντο αναμειγνύεται συχνά με τα χριστιανικά στοιχεία, όπως για παράδειγμα οι θρύλοι αναφορικά με τις καλές ή κακές “νεράιδες” που προϋστανται των γεννήσεων, οι οποίοι ακολουθήθηκαν από τις δοξασίες αναφορικά με το ρόλο του “φύλακα αγγέλου”, ενίοτε και του προσωπικού δαίμονα.

Τα τελευταία πενήντα χρόνια η πρακτική της βάπτισης έχει κατά πολύ μειωθεί. Παρά την λαϊκοποίησή της όμως, η γέννηση διατήρησε πολλές τελετουργοποιημένες όψεις, εκτός βέβαια από τον επίσημο κανόνα δήλωσης της γέννησης και του ονόματος του παιδιού στη δημαρχεία:

— Την αναγγελία στους γνωστούς και φίλους μέσω αναγγελτηρίων ή καταχωρίσεων στις εφημερίδες, η ανάγνωση των οποίων μας επιτρέπει να διαγνώσουμε μία φρατρική και παιδαγωγική τάση: οι γονείς δεν είναι οι μόνοι που υπογράφουν αυτά τα κείμενα, αλλά προστίθενται και τα ήδη υπάρχοντα παιδιά τους. Εδώ ένα είδος νέου μοντέλου συμπληρώνει με τρόπο ανέκδοτο την τελετουργία.

— Την οργάνωση μιας μικρής ή μεγάλης οικογενειακής γιορτής που συγκεντρώνει φίλους και γείτονες και στο πλαίσιο της οποίας υποβάλλονται ευχές και δώρα για το παιδί και συγχρητήρια στους γονείς του.

3. Ενηλικίωση: μνητικές τελετουργίες. — Σε όλες τις αρχαϊκές και παραδοσιακές κοινωνίες η αλλαγή της κοινωνικής θέσης των νέων και η εξέλιξή τους προς την ενηλικίωση σηματοδοτείται και διαπιστευόταν από ένα κατά το μάλλον ή ήττον πολύπλοκο σύνολο μνητικών τελετουργικών, μετά το πέρας των οποίων ο νέος θεωρείτο ικανός να παντρευτεί, να δημιουργήσει οικογένεια και να συμμετέχει πλήρως στις κοινωνικές δραστηριότητες, στους ρόλους και στις αντίστοιχες ευθύνες των αντρών και των γυναικών της κοινότητας.

Παρά τις πολιτισμικές της ποικιλομορφίες, η πρωτόγολη μύηση παρουσίαζε έντονες συγκλίσεις στις συμβολικές

και πραγματικές της συμπεριφορές, μεταξύ άλλων μια φάση ρήξης με την παιδική ηλικία και το μητρικό περιβάλλον και μια φάση πρόσβασης στην κοινωνική θέση του ενήλικα, μετά από μια σειρά εκμαθήσεων και δοκιμασιών.

Οι νέοι των δύο φύλων υπόκεινται σε απομονώσεις, καθαρμούς και δοκιμασίες. Για τα αγόρια η μύηση είναι συλλογική και περιλαμβάνει την αποκάλυψη των απαρχών της ομάδας, των ιερών όντων και αντικειμένων, την απαίτηση πραγματοποίησης κατορθωμάτων, συχνά και ακρωτηριασμούς.

Οι τελευταίοι είναι πολλοί και ποικίλοι: περιτομή (που στα κορίτσια αντιστοιχούσε στην κλειτοριδεκτομή, συχνή ακόμα σε μερικές περιοχές), πριόνισμα και εξαγωγή δοντιών, διάτρηση μύτης ή αυτιών. Δεν εμφανίζονται ως μείωση, αλλά αντίθετα, σε συνδυασμό με άλλες δοκιμασίες, ως μια δεύτερη γέννηση, αποφασιστική πρόσβαση στην ενηλικίωση, στο βαθμό που καθιστούν το άτομο απόλυτα σύμφωνα με το αρχέτυπο της κοινωνικής του ομάδας. Ο Durkheim εκτιμά ότι με την αντοχή του στον πόνο «ο άνθρωπος θεωρεί ότι επενδύεται με ένα είδος ελέγχου... είναι δυνατότερος από τη φύση, εφόσον επιτυγχάνει να την σωπάσει.»

Η μύηση μπορεί να πάρει πολύ χρόνο και να ολοκληρωθεί με σημαίνουσες τελετουργίες “εξόδου”, όπως για παράδειγμα μια συμβολική επανεκμάθηση της καθημερινής ζωής: υποτίθεται ότι ο μυούμενος είχε ξεχάσει τα πάντα, δεν ήξερε ούτε να περπατάει ούτε να μιλάει, γύριζε στο χωριό του με τα τέσσερα, τραυλίζοντας και χωρίς να αναγνωρίζει πλέον ούτε τους συγγενείς του ούτε το σπίτι του. Πρέπει λοιπόν να “επανακοινωνικοποιηθεί”. Αυτή όμως η επιστροφή στους δικούς του ως ενηλικίου αποτελεί για όλους ένα εορταστικό γεγονός που εκδηλώνεται με τραγούδια, χορούς και λιτανείες.

Για τα κορίτσια η μύηση είναι ατομική, επειδή αρχίζει συνήθως με την πρώτη έμμηνη ρύση. Πρέπει κυρίως να προετοιμαστούν σε ένα ιδιαίτερο ρόλο: τη γονιμότητα – κάτι όμως που κρατά χαράκτηρα μυστικό και παραμένει “γυναικεία υπόθεση”. Όπως και για τα αγόρια, ο συμβολισμός, στην Αφρική κυρίως, εκφράζει την καταστροφή της προηγουμένης προσωπικότητας έτσι ώστε να γεννηθεί η νέα. Για παράδειγμα το κορίτσι υπο-

θετεί εμβρυική στάση κάτω από μια κουβέρτα ή σε ένα λάκκο με νερό (εικόνες της μήτρας) και στη συνέχεια ξαναμαθαίνει να μιλάει και να κινείται.

Πρόσφατες παρατηρήσεις πεδίου, εκεί όπου οι μνητικές τελετουργίες παραμένουν ακόμα ζωντανές, έδειξαν ότι ο διαχωρισμός των φύλων δεν είναι απόλυτος. Συχνά κατά τη διάρκεια των τελετών πιστοποιείται η συμπληρωματικότητά τους, επί παραδείγματι στο πλαίσιο μιας σειράς ανταλλαγών δώρων μεταξύ αντρών και γυναικών, ή με την εξαγορά των γιών από τις μητέρες, ενίοτε με μία ύστατη μνητική πρακτική κοινή στα δύο φύλα.

Στην Δύση, και κυρίως στην Γαλλία, η ιστορία των ηθών αποκαλύπτει πολλές μνητικές τελετουργίες, σχεδόν αποκλειστικά αντρικές και συχνά επίσημες, π.χ. την προετοιμασία των νέων για τα στρατιωτικά επαγγέλματα (μεσαιωνική ιπποσύνη) ή τα επαγγέλματα του μάστορα και του τεχνίτη (συντεχνίες). Υπάρχουν ακόμα μέχρι σήμερα συντεχνιακοί σύλλογοι που αναφέρονται στο (μεσαιωνικό) μνητικό Γύρο της Γαλλίας.

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα τα όρια μεταξύ παιδικής ηλικίας, εφηβείας και ενηλικίωσης ήταν σε ιδιωτικό επίπεδο σηματοδοτημένα από μια σειρά αλλαγών (απότομο ή βαθμιαίων) που επισυνέβαιναν στην καθημερινή ζωή, όπως ο γονεϊκός έλεγχος, το χαρτζηλίκι, τα ρούχα (πρώτο παντελόνι για τα αγόρια ή καλσόν για τα κορίτσια). Μια σειρά εξετάσεων οριοθετούσαν παράλληλα τη σχολική ύπαρξη η οποία κατέληγε λιγότερο ή περισσότερο γρήγορα στο επάγγελμα και στο γάμο, για τον οποίο κάποιος έπρεπε να είναι “τακτοποιημένος” στο επίπεδο ορισμένων υποχρεώσεων.

Ελάχιστα ίχνη τέτοιων τελετουργικών εξακολουθούν να υπάρχουν σήμερα, και χωρίς βεβαίων, να συνεπάγονται καμία πραγματική ρήξη. Στην Γαλλία, η αρχή της φοίτησης στο δημοτικό σχολείο δεν παρουσιάζει πλέον τον ίδιο μνητικό χαρακτήρα που σηματοδοτούσε κάποτε την ηλικία των έξι ετών· η αποκοπή από το οικογενειακό κουκούλι και η

εμπειρία της συλλογικότητας αρχίζουν δύο ή τρία χρόνια νωρίτερα για τα (πλέον ολοένα και περισσότερα) παιδιά που πηγαίνουν στο νηπιαγωγείο. Τουλάχιστον όμως με το δημοτικό σχολείο εισάγονται όλοι στο πλαίσιο της σχολικής εργασίας και του “διαβάσματος” (κάτι που αρχίζει, πραγματικά και συμβολικά, με την αγορά της πρώτης τσάντας).

Στο θρησκευτικό επίπεδο, η πρώτη κοινωνία¹⁰ διατηρεί μια κάποια σημασία, αλλά οπισθοχωρεί τόσο από ποσοτική άποψη (όπως και οι άλλες πρακτικές), όσο και από ποιотική, διότι οι κοσμικές όψεις (γεύμα, δώρα) ενδυναμώνονται υπό την έντονη εμπορική πίεση.

Αυτή η εξέλιξη έχει ποικίλες επιπτώσεις σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο: το πεδίο ελευθερίας και έκφρασης των νέων αυξάνεται σημαντικά, ενώ συγχρόνως υφίσταται απώλεια των σημείων αναφοράς ως προς το στάτους της ίδιας της ηλικίας τους και των φάσεων της. Με τον τρόπο αυτό στριμώχνονται ανάμεσα στην παρατεινόμενη επιμήκυνση μιας οικονομικής εξάρτησης από τους γονείς και στην συχνά πολύ πρόωγη διεκδίκηση αυτονομίας.

Αυτή η παρακμή της τελετουργικότητας εκδηλώνεται επίσης στο επίπεδο του εκπαιδευτικού συστήματος, από το σχολείο ως το πανεπιστήμιο. Οι τελετές της έναρξης των μαθημάτων, της απονομής βραβείων και διπλωμάτων, τα ενδυματικά και εμβληματικά σύμβολα, οι μαθητικοί και φοιτητικοί σύλλογοι τείνουν να εξαφανιστούν στην Γαλλία, ενώ παραμένουν δραστήρια στις αγγλοσαξωνικές χώρες. Όσο τουλάχιστον διατηρούσαν το νόημά τους, αυτά τα τελετουργικά συνεισέφεραν στη μετάδοση ενός πολιτισμού και μιας ιδεολογίας, όπου τα εκπαιδευτικά κέντρα εντάσσονταν στον εγχώριο περίγυρο χωρίς να αλλοτριώνονται.

Στις διάφορες “μεγάλες σχολές”, τα “καφόνια” που επέβαλαν οι παλαιοί σηματοδοτούσαν την ένταξη των νέων μαθητών στην κοινότητα. Εδώ και μια εικοσαετία εξαφα-

10. Στους καθολικούς στην ηλικία των δώδεκα ετών (Σ.τ.Μ.).

νίζονται ή εξανεμίζονται. Δεν μπορούμε φυσικά να νοσταλγούμε τελετουργικά που χρησιμοποιούσαν ως άλλοθι σε θλιβερές ταπεινώσεις, αλλά από την άλλη δεν θα έπρεπε να τα θεωρούμε αποκλειστικά ως τέτοια, διότι μπορεί να βιώνονται από τα περισσότερα δρώντα υποκείμενα ως μνητική δοκιμασία.

Σήμερα τέλος είμαστε μάρτυρες μιας μεγάλης αμφισημίας στις στάσεις των νέων: από τη μία αντίσταση στις γραφειοκρατικές αιτιοκρατίες του σχολείου και στις κενές νοήματος ρουτίνες· από την άλλη, συγκεχυμένη αναζήτηση πράξεων και συμβόλων που να εκφράζουν τη συλλογική τους ταυτότητα, στο επίπεδο της γλώσσας, της αμφίεσης και κάποιων εορταστικών επανεμφανίσεων όπως το καρναβάλι.

4. Γαμήλιες τελετουργίες. – Σε όλες τις εποχές ο γάμος απετέλεσε αντικείμενο των λίγο πολύ σημαντικών τελετών και εορτών. Η ένωση των συζύγων και η θεμελίωση ενός σπιτικού είναι όντως μια κοινωνική πράξη που αφορά τη συλλογικότητα στο σύνολό της και στην ποικιλία των ομάδων, των οποίων οι μελλοντικοί είναι μέλη: τοπικές συσσωματώσεις (φυλές, χωριά, συνοικίες), οικογενειακές ομάδες από την πλευρά του πατέρα ή της μητέρας, τάξεις ηλικίας και φύλου, κοινότητες των πιστών, επαγγελματικές συντεχνίες.

Γι' αυτό ο γάμος ενδύεται πάντα μια θεσμική μορφή, πρώτα θρησκευτική, κατόπιν κοσμική, και συνεπάγεται μια ιερότητα. Αυτοί οι χαρακτήρες εκφράζονται με ένα σύνολο τελετουργικών, μερικά από τα οποία, έστω και αποδυναμωμένα, έχουν διατηρηθεί ως τις μέρες μας.

Η εθνολογία και η λαογραφία μελετούν, στο πλαίσιο των αρχαϊκών και των παραδοσιακών κοινωνιών, αυτές τις τελετουργίες, καθώς εκεί έχουν το πλήρες εύρος και συμβολικό τους νόημα. Όπως η μύηση, περιλαμβάνουν τελετουργικά χωρισμού και ταυτόχρονα τελετουργικά ενσωμάτωσης, που συχνά συνδέονται με μία περίοδο περιθωρίου μεταξύ των δύο καταστάσεων, τον “αρραβώνα”, που παρεμ-

βάλλεται μεταξύ έγγαμου και άγαμου βίου.

Οι τελετουργίες χωρισμού στόχευαν να διατηρήσουν μια κάποια ισορροπία, αντισταθμίζοντας την απώλεια του προσώπου που εγκατέλειπε τη φυλή του ή την οικογένειά του: αυτή είναι και η λειτουργία των πρακτικών “εξαγοράς”, των δώρων, των παροχών ή των δεξιώσεων προς χάριν της ομάδας που χάνει ένα από τα μέλη της – έστω και αν συνάπτει μια συμφέρουσα αγχιστεία με την ομάδα από την οποία προέρχεται ο/η σύζυγος.

Ενίοτε η αντίσταση της ζημιούμενης οικογένειας εκδηλώνεται μέσω τελετουργικών αρπαγής ή απαγωγής, ή ακόμα υπερπήδησης εμποδίων ή φρακτών. Δια της συμβολικής μίμησης του χωρισμού, η τελετουργία στόχευε στην πιστοποίηση και τον έλεγχο του γεγονότος.

Στην ταραχή όμως που ο γάμος προκαλεί, προστίθεται η χαρά και οι υποσχέσεις της καινούριας ένωσης που μαρτυρούν οι τελετουργίες ένταξης, οι οποίες διέπουν τους γάμους σε όλους τους πολιτισμούς.

Η γαλλική παράδοση βρίθει τέτοιων τελετουργιών: συλλογικοί ή επιλεκτικοί ασπασμοί σε διάφορες στιγμές του γάμου, καλωσορίσματα στους καλεσμένους με τη μορφή κερασμάτων ή προσφοράς κορδελών ή κονκάρδων την ώρα που η μελλόνυμφη, βοηθούμενη από συγγενείς της ή από δεσποινίδες επί των τιμών, φορά νυφικά και άλλα αξεσουάρ (στέμμα, πέπλο και ζώνη με φίδιο που συμβολίζει την ένωση).

Η αναχώρηση της νύφης προς την εκκλησία γινόταν εν πομπή σύμφωνα με ένα αρκετά αυστηρό πρωτόκολλο, διαφορετικό σε κάθε περιοχή. Η πορεία προς την εκκλησία μπορούσε να γίνεται με αρκετά πολύπλοκο τρόπο, ενώ ακολουθούσε η λειτουργία και άλλαξαν δαχτυλίδια. Βγαίνοντας από την εκκλησία, πριν ή μετά από τα συγχαρητήρια, συχνά υπήρχαν τελετουργικές γενναιοδωρίες (ρۇξι, κουφέτα, νομίσματα), που είτε προδρόχονταν από τους καλεσμένους και αποτελούσαν ευχή γονιμότητας, είτε από τους συζύγους σύμφωνα με μία θερημί χειρονομία που απευθυνόταν κυρίως προς τα παιδιά.

Ακολουθούσε το γαμήλιο γεύμα, που μπορούσε να συγκεκρινώνει περισσότερο από εκατό άτομα πραγματοποιώντας ένα είδος τροφικής κοινωνίας γύρω από ένα πλουσιοπάροχο μενού και σε μία ατμόσφαιρα ευφροσύνης που διανθίζουν αθυρόστομα καλαμπούρια. Στη συνέχεια έρχεται ο χορός και συχνά ο γάμος συνεχίζεται την επομένη με κάποιες πρακτικές με σεξουαλικές και αναπαραγωγικές συνυποδηλώσεις.

Αυτοί οι εορτασμοί είχαν ένα μεγαλοπρεπή και επιδεικτικό χαρακτήρα. Θυμίζουν το πρωτόγονο έθιμο του πότλατς, σύμφωνα με το οποίο οι αρχηγοί των φυλών εξεδήλωναν την ισχύ τους ανταγωνιζόμενοι σε δώρα και φαγοπότια.

Οι γαμήλιες τελετές έχουν γίνει κατά πολύ απλούστερες, κυρίως στο αστικό περιβάλλον. Η αναλογία θρησκευτικών γάμων δεν ξεπερνάει πλέον τα δύο τρίτα των πολιτικών, ενώ η γαμηλιότητα βρίσκεται σε αισθητά καθοδική πορεία την τελευταία δεκαετία. Η ένωση των συζύγων τείνει να καταστεί μια ιδιωτική υπόθεση, ίσως ακόμα και οικεία, στην οποία οικογένειες και ομάδες εμπλέκονται λιγότερο, ενώ μολαταύτα διατηρεί κάποια υπολείμματα ιερότητας.

Σύμφωνα πάντως με τους ειδικούς στην κοινωνιολογία της οικογένειας, ο γάμος δεν πρόκειται ούτε να εξαφανιστεί, ούτε να μειωθεί περαιτέρω, διότι αποτελεί για ένα ζευγάρι έναν από τους διαθέσιμους θεσμικούς τρόπους ένωσης. Από την άλλη η “ανασυσταθείσα” οικογένεια δεν θα αποτελεί πλέον εξαίρεση” συχνά θα έχουμε πολλές ζωές εκ των οποίων μία μόνο σε πλαίσιο γάμου. Πολλοί τέλος γάμοι σήμερα αρχίζουν με μία περίοδο συγκατοίκησης, κάτι που απομακρύνεται από την παραδοσιακή τελετουργία.

5. Πένθος και επικηδείες τελετουργίες. – Ο θάνατος ενός μέλους της ομάδας συνοδεύεται πάντα και παντού από σημαντικές τελετές.

Αυτά τα τελετουργικά του πένθους συναρτώνται με ένα σύνολο δοξασιών σχετικών με το πέρασμα από τη ζωή στο θάνατο και ειδικότερα με το τι απογίνονται οι τεθνεώτες και με το ποιες είναι οι σχέσεις που είχαν ή που μπορεί ακόμα να έχουν με τους ζώντες. Εκφράζουν όμως επίσης

την οδυνηρή απώλεια των οικείων, των φίλων, των γειτόνων, των αντιπροσώπων της κοινότητάς τους: χωριού, πόλης, ενίοτε ολόκληρης της χώρας.

Οι νεκρώσιμες πρακτικές πληρούν συνεπώς πολλαπλές λειτουργίες: σεβασμός, προσκόλληση, αβροφροσύνη· εφόσον όταν αποδίδεται στον τεθνεώτα κάποια μορφή επιβίωσης ή μεταθανάτιας επιρροής, ζητούμενο είναι να τον τιμάμε αρκετά ώστε να αξίζουμε την προστασία του ή τουλάχιστον να αποφύγουμε την εκδίκησή του. Διότι μπορούμε να αισθανόμαστε απέναντί του ένα είδος ενοχής όταν νομίζουμε ότι δεν τον φροντίσαμε ή δεν τον αγαπήσαμε αρκετά, άρα οι τελετουργίες του πένθους συνεισφέρουν στην επανόρθωση αυτών των ανεπαρκειών και στον καθησυχασμό των ζώντων, είτε πρόκειται για συγκεκριμένες πεποιθήσεις ως προς το υπερπέραν είτε για διάχυτα και συχνά ανομολόγητα αισθήματα.

Το πένθος εν ολίγοις έχει μια λειτουργία μετάβασης και ρύθμισης τόσο για τους ζώντες όσο και για τους τεθνεώτες, εξομαλύνοντας την κοινωνική αναταραχή που προκαλεί ο θάνατος και τη συναισθηματική ταραχή των οικείων.

Ανάλογα με τις εποχές και με τους πολιτισμούς, οι τελετουργίες αυτές έχουν προσλάβει ποικίλες μορφές. Οι πλέον διάσημες αφορούν τη λατρεία των νεκρών στην αρχαία Αίγυπτο. Οι σύγχρονες τελετές στην Ινδία και την Αφρική είναι ακόμα πολύ εντυπωσιακές, ενώ στην Δύση, μερικές αγροτικές περιοχές (π.χ. Κορσική) διατηρούν πασίγνωστες επικηδείες παραδόσεις.

Στην πόλη οι τελετές έχουν σήμερα απλουστευτεί κατά πολύ, χωρίς όμως να εξαφανιστούν. Το πένθος για προσωπική ή τοπική ή εθνική εμβέλεια δίνει αφορμή σε επίσημες εκδηλώσεις.

Μερικές τελετουργίες ήταν ακόμα ιδιαίτερα ζωντανές μέχρι τα μέσα του αιώνα: νεκρική ένδυση και προετοιμασία, ολονυκτία, πένθιμα ενδύματα, κοινωνική απόσυρση και άλλες πρακτικές για σαράντα μέρες ή ένα χρόνο, κυρίως για τις γυναίκες. Παραμένουν μόνο μερικές θρησκευτικές ή κοσμικές εκδη-

λώσεις: λειτουργίες, ευλογίες, αποχαιρετισμοί μπροστά στον τάφο, Ψυχοσάββατο.

Συνολικά όμως οι ζώντες έχουν απομακρυνθεί πάρα πολύ από τους μελλοθανάτους, λόγω κυρίως της κοινωνικής και πολιτιστικής εξέλιξης. Από τη μία το νοσοκομείο, από την άλλη τα γραφεία κηδειών, απομακρύνουν από τους οικείους του τον βαριά άρρωστο και κατόπιν τη σορό και αναλαμβάνουν τη διαχείριση του θανάτου.

Σήμερα εμφανίζεται μια τάση αναβίωσης των επικήδειων τελετουργικών που έχει ονομαστεί “θανατοπραξία”. Σύμφωνα με ορισμένους κοινωνιολόγους¹¹, αυτές οι πρακτικές, παρά το εμπορικό τους στοιχείο, ανταποκρίνονται στις πολύπλοκες απαιτήσεις του σύγχρονου ανθρώπου (υγιεινή και σεβασμός ως προς τον νεκρό). Πράγματι, διατηρούν ή αναμορφώνουν το πτώμα προσδίδοντάς του την όψη που είχε, ενώ συγχρόνως προσφέρουν στους συγγενείς και τους φίλους ένα τόπο συνάντησης και διαλογισμού πριν την ταφή ή την αποτέφρωση.

Η διαφορά με τις παραδοσιακές τελετουργίες είναι ιδιαίτερα σημαίνουσα: πρόκειται για την αποφυγή της επαφής (που κάποτε ήταν συνήθης) με τους νεκρούς. Δεν είναι πλέον οι συγγενείς που πλένουν σεβάσμια με τα ίδια τους τα χέρια τον νεκρό· έρχονται μόνο να τον χαιρετήσουν στο νεκροθάλαμο. Μπορούμε βέβαια να αναγνωρίσουμε σ’ αυτή την επίσκεψη ένα υποκατάστατο της συλλογικής ολονυκτίας στο σπίτι του πεθαμένου.

Όσο για τις επικήδειες τελετές, θρησκευτικές ή κοσμικές, τείνουν ολοένα και περισσότερο στην προσωποποίηση της αναφοράς στον νεκρό και στο ιδιαίτερο πεπρωμένο του – επιβεβαιώνοντας έτσι ως και στο θάνατο την ισχύ των ατομικιστικών αξιών.

Η επίσκεψη στα νεκροταφεία το Ψυχοσάββατο εξακολουθεί πάντως να είναι μαζική, σημαίνον κατάλοιπο μιας προαιώνιας τελετουργίας που παραμένει ακόμα ζωντανή.

6. Σε μερικούς τομείς, μπορούμε να μιλήσουμε, όπως κά-

11. L. V. Thomas, *Mort et pouvoir*, Payot· M. F. Baqué, *Mourir aujourd'hui*, O. Jacob.

νει ο Pitt-Rivers (βιβλ.), για ένα είδος εκδίκασης των τελετουργικών στη σύγχρονη Δύση. Διότι η κοινωνία μας, που θέλει να αναγνωρίζει τον εαυτό της στην τεχνική και στον ορθολογισμό, αντιλαμβάνεται ανεπαρκώς τις τελετουργίας, που γεννά και αποσιωπά το συμβολικό τους εύρος. Ο ερευνητής αυτός παίρνει το παράδειγμα της διεθνούς αερομεταφοράς που αποτελεί ένα κοσμικό διαβατήριο τελετουργικό – θα τα δούμε επόμενο κεφάλαιο. Θα έπρεπε να μας κάνει εντύπωση το ότι για ένα εγχείρημα του οποίου πρακτικός σκοπός είναι η ταχύτητα έχουμε πολλαπλασιάσει (πολύ πριν τον ερχομό της τρομοκρατίας) όλες εκείνες τις πράξεις που είναι τόσο χρονοβόρες: ειδικά λεωφορεία, αδιάκοπες κλήσεις από τα μεγάφωνα, διπλό έλεγχο διαβατηρίων, αίθουσα αναμονής μετά από τα τελωνεία, υποδοχή από συνοδούς εδάφους και αέρος, τροφικές φροντίδες μετά την απογείωση... Όλα αυτά βοηθούν τον επιβάτη να προσαρμοστεί στη μεταβατική του κατάσταση και υπογραμμίζουν τη σημασία τού ότι περνά ένα σύνορο. Στον αερολιμένα άφιξης το τελετουργικό επαναλαμβάνεται αντίστροφα πριν την επιστροφή στο γήινο περιβάλλον.

Πέρα λοιπόν από την πρακτική της λειτουργία, η διεθνής αερομεταφορά πραγματοποιεί μια αλλαγή θέσης των προσώπων: οι “εθνικοί” που επιστρέφουν σπίτι τους παύουν να είναι “ξένοι”, ενώ αυτοί που φεύγουν γίνονται ξένοι. Δια της τελετουργοποίησης αυτής της διάβασης, καθαγιάζουμε την έννοια του Έθνους-Κράτους και διατηρούμε ένα θεμελιώδες γνώρισμα των διαμεταβιβαζόμενων υποκειμένων και των χωρών προέλευσης, την εθνικότητα.

V. Εορταστικές τελετουργίες

1. Χαρμόσυνη έκφραση και εορτασμός. – Πολλές από τις προαναφερθείσες τελετουργίες εκφράζουν το σεβασμό του ιερού. Συνεισφέρουν στην πρόληψη της αταξίας, στη διευθέτηση των κριτικών καταστάσεων, στη διατήρηση του καθενός στη σωστή του θέση. Τα μεγάλα περάσματα της ζωής, η πρόσβαση στις κοινωνικές θέσεις, η αξιοπρέπεια των